

**MŰHELYTANULMÁNYOK 2.
WORKING PAPERS 2.
Digitális archívum**

Szűcs Zoltán Gábor

**A DISZKURZÍV POLITIKATUDOMÁNY
MINT POLITIKAI DISKURZUSTÖRTÉNET
Tudományszemléleti és módszertani esszé**

**Miskolci Egyetem
Politikatudományi Intézet
2008**

© Szűcs Zoltán Gábor, 2008
Minden jog fenntartva

Sorozatszerkesztő:
Szabó Márton

Tárgyszavak:
rendszerátalakítás, diszkurzív politikatudomány, történeti elemzés,
politikai vita

ISBN 978-963-661-843-8
HU ISSN 2060-0984

Kiadja a Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézete
H-3515 Miskolc-Egyetemváros
Felelős kiadó: Fazekas Csaba intézetigazgató
Műszaki szerkesztő: Kovács Tímea Andrea

TARTALOM

BEVEZETÉS	4
A DISZKURZÍV POLITIKATUDOMÁNY 1: A NEMZETKÖZI KONTEXTUS.....	7
A DISZKURZÍV POLITIKATUDOMÁNY 2: A HAZAI KONTEXTUS	11
A DISZKURZÍV POLITIKATUDOMÁNY MINT POLITIKAI DISKURZUSTÖRTÉNET: A POLITIKAI NYELV FOGALMA.....	13
LEZÁRÁS	19
HIVATKOZOTT IRODALOM.....	20

Bevezetés

Az alábbiakban következő gondolatmenet egy empirikus probléma (a rendszerváltás politikai időtapasztalata) kapcsán két, egymásra épülő elméleti és módszertani választást szeretne kifejteni és röviden megindokolni. Az egyik szerint a rendszerváltás magyar politikájának számos kérdését (s ezek közé tartozik az említett empirikus ügy is) elsősorban és leghatékonyabb módon a diszkurzív politikatudomány eszköztárával lehet értelmezni, a másik szerint pedig egy diszkurzív politikatudományos elemzés sokat nyerhet a történeti szempont bevonásával.

Diszkurzív politikatudomány alatt azt a Magyarországon az 1990-es évek végére kialakult, Szabó Márton, Kiss Balázs, Boda Zsolt és mások neve által fémjelzett irányzatot értem, amelynek munkáit több monográfia, számos tanulmánykötet, a Politikatudományi Szemlében a 90-es évek végén lezajlott két nagy vita és megannyi cikk prezentálja és foglalja össze.

A kiindulópontul (avagy ürügyül) választott empirikus eset a rendszerváltás idejének magyar politikája, amikor a politikai szereplők számára a politika időbelisége a szokottnál is nagyobb hangsúlyt kapott. Gondoljunk bele, ez aligha történhetett másként: egy látszólag változatlan és megváltoztathatatlan rendszer hirtelen összeomlik, s egyre gyorsuló ütemű változások sora veszi kezdetét. Mindez a politikai idő természetére vonatkozó, igen alapvető kérdések sokaságát veti fel: vajon, ami most történik, szervesen következik-e a közvetlen előzményekből vagy sem? Vajon oda, amerre haladunk, szükségszerűen jutunk-e el vagy inkább nyitott a jövőnk, a jelenbeli döntéseink függvénye? Vajon a politikai változásoknak van-e természetes sebessége, szabad-e, lehet-e gyorsítani, lassítani valamilyen érdekre hivatkozva (pl. a lakosság tűrőképességére)? S vajon a közvetlen múltat megelőző időkkel mi a helyzet: van-e oda visszatérés, s ha igen, milyen értelemben? Nosztalgiaiként? Restaurációként? És vajon árt-e ez nekünk vagy használ?

Természetesen, mikor „a politikai idő természetére vonatkozó kérdésekről” beszélünk, szó sincs arról, hogy úgy tennénk, mintha a korabeli politikusok mind politikai filozófusok lettek volna. Hiszen, ahogy az iménti kis kérdéscsokorból is kitűnhet, a politikai idő „természete” a politika húsbavágó, alapvető és nagyon is gyakorlati kérdéseivel áll szoros kapcsolatban, s amikor a politikus egyik vagy másik válasz mellett kötelezi el magát, ezekben a gyakorlati problémákban keres eligazodást. Amit tehát kutatunk, az a politika hétköznapi, a politikai gyakorlattól elválaszthatatlan megértése és konceptualizálása, nem pedig teoretizálása.

A probléma csak az, hogy a hazánkban legelterjedtebb politikatudományi megközelítésekben¹ nemigen van helye az ilyen kérdések vizsgálatának, mivel a különféle elméleti megközelítésmódok iránt elkötelezett munkák már *metaelméleti*² szinten döntéseket hoznak a politikai idő természetével kapcsolatban. Vagyis, az olyan temporális problémák mint változás és folytonosság stb. egyszerűen levezethetők a politikai rendszer normál működéséből vagy épp a rendszertranszformáció különféle módozataiból. A kutatói figyelem így alig terjed ki a politikai szereplők önreflexióira, tapasztalataira (ez alól szinte csak a „politikai elemzés” népszerű gyakorlata jelent kivételt, amely viszont a politikai tudást kimondva-kimondatlanul is egy racionális döntéseméleti keretbe integrálja), s ha számol is velük, különféle tipológiákba rendezve a politikai megosztottság vagy törésvonalak jelenségeiként kezeli.

A politikai időtapasztalatnak a politikára gyakorolt hatásának vizsgálatában a diszkurzív politikatudomány azzal az előnnyel bír a mainstream megközelítésmódokkal szemben, hogy a maga metaelméleti előfeltevéseiből következően nem helyezi az előzetes döntések

¹ Nehéz lenne szemléleti és módszertani alapon világos különbséget tenni a különféle áramlatok között, néhány címke talán mégis jelezheti a főbb tendenciákat: rendszerelmélet, racionális döntésemélet, politikai kultúrakutatás, institucionalizmus, straussianus politikai filozófia stb.

² A kifejezés azokra a preszuppozíciókra, axiómákra, posztulátumokra, hasznos leegyszerűsítésekre utal, amelyek egy-egy tudományos szemléletmódot jellemeznek és operacionalizálhatóvá tesznek.

illetékességébe a politikai valóság megértésének konkrét példáit. Ellenkezőleg, azt az – egyéni és társas – értelmezői tevékenységet vizsgálja, ahogy a politikai szereplők jelentést adnak a körülöttük lévő valóságnak, így az időnek is. Szociális konstrukcionista előfeltevései szerint ugyanis a politika bizonyos értelemben³ jelentésszerű valóság, azaz a politikai szereplők szüntelen *jelentésadó aktivitásának* terméke.⁴ Másként megfogalmazva, minden politikai megnyilatkozás⁵ egyszerre tartalmaz (pontos/pontatlan) *leíró* és (elfogadható/vitatható) *normatív* elemet, felkínálva egy lehetséges módot a politikai szerepek, ügyek, feladatok megértésére és a politikai tettek hozzáigazítására ehhez a megértett politikai valósághoz. És mivel a politika alapjában véve társas tevékenység, és mindig jelen vannak benne – legalább potenciálisan – rivalizáló értelmezési ajánlatok, az alternatív normák szüntelen konfrontációja egy folyton alakulásban lévő, heterogén, többértelmű politikai valóságot teremt. A diszkurzív elemzés – más nézőpontból nézve talán nem túl ambiciózus – célja ezért az, hogy mindenekelőtt feltárja és bemutassa a jelentésadás finom és összetett mechanizmusait, ami szélesre tárja a kaput olyan jelenségek, mint a politikai időtapasztalat tudományos vizsgálata előtt.

Különösen két mozzanata van a politika mindennapi megértésének, ami figyelmet érdemel a diszkurzív elemzés szempontjából. Az első a *politikai vita*, vagyis az, hogy a politikai cselekvéshez kötődő önreflexió elválaszthatatlan a többi politikai szereplői megnyilatkozásaitól, értelmét azokhoz képest nyeri. Ez a fajta kölcsönös függőség, „rivalizáló kooperáció”⁶ általában nem kap elég figyelmet, s ha mégis előkerül, szűk értelemben: vagy játékelméleti modellek részeként vagy az „agenda-setting” körében.⁷ Holott nincs olyan politikai szereplő, intézmény, szimbólum, érték, feladat, amely értelmezhető lenne az őt létrehozó és fenntartó polemikus értelmezői aktivitás összefüggéseiből kiragadva. Ezért az alábbiakban részletesen kell foglalkoznunk a politikai vita problémájával, amit bátran tekinthetünk a diszkurzív politikatudomány központi kérdésének.

A másik figyelemreméltó politikai jelenség a szereplők rendelkezésére álló *nyelvi minták* hatása az erősen szituációfüggő megnyilatkozásokra, ami a történeti szempontot hozza be a politika megértésének diszkurzív vizsgálatába. Az egyedi politikai megnyilatkozások ugyanis nem a nyelvi formátlan tapasztalatra adott közvetlen válaszok,⁸ nem is egyéni intenciók hasonlóan közvetítetlen megvalósulásai.⁹ A politikai problémák megragadására szolgáló előzetesen adott, s az intézményesültség különféle fokain álló nyelvi konvenciók: szótárak, terminológiák, stílusok valamilyen módon és mértékben strukturálják, preformálják ezeket a megnyilatkozásokat, hiszen a politikai szereplő ezekből merít, és ezeket módosítja, miközben megfogalmazza a maga szituációfüggő, a politikai vitába beágyazódó egyedi megnyilatkozásait. Így aztán nyilvánvaló, hogy a politikai idő problémájára adott válaszok sem lesznek teljesen esetlegesek: amit két példával elég jól lehet érzékeltetni. Egyfelől a nemzeti múlt problémájára fogékonyabbak számára a jelen múltbeli gyökerei mindig fontosabbak lesznek, a múltba való hivatkozások magától értetődőbbek. Másfelől, például aki

³ A megszorító megfogalmazás arra utal, hogy a diszkurzív megközelítést a politika leírásának egyik, számos egyéb megközelítéssel elméletileg összeférhetetlen, másokkal párbeszédképesebb, de minden egyes másikhoz hasonlóan *elsősorban* saját metaelméleti keretei között érvényesnek tekintem.

⁴ Ehhez lásd Szabó Márton 2003: 7.

⁵ A terminus az angol utterance fordítása. A politikai megnyilatkozások egyébként lehetnek verbálisak, de ide sorolhatjuk a politikai magatartásokhoz, a politikai intézményekhez és a tárgyakhoz hozzáértett, bár implicit maradó jelentéseket is.

⁶ Szabó Márton 2003: 215.

⁷ Előbbihez lásd Málík 2006, Körösi – Enyedi 2003, utóbbihoz Tóth – Török 2002, Török 2005.

⁸ E problematika klasszikus megfogalmazásaihoz, legalábbis az emlékezés vonatkozásában lásd Halbwachs 1992 [1925] és Bartlett 1985 [1932].

⁹ Az intenció-kérdés áll a Cambridge School szerzői érdeklődésének középpontjában. Ehhez lásd elsősorban Skinner 1997.

közgazdász végzettségű, hasonlóan magától értetődő ténynek fogja tekinteni, hogy a társadalom életében – gazdaságilag befolyásolt – ciklusok és trendek vannak, s a politikai eseményeket ezek alapján fogja értelmezni. Az ilyen, egymással rivalizáló konvenciók alapvetően befolyásolják azt, ahogyan a politikai szereplők megragadják, konceptualizálják saját tapasztalataikat. Ezáltal válik a diszkurzív politikatudomány elkerülhetetlenül politikai diskurzustörténétté, a nyelvi konvenciók befolyása az egyedi szituációkra ugyanis szükségképpen egy *diakronikus* sor, egy a kutató által rekonstruálandó történet részévé teszi a politikai diskurzus elszigetelt pillanatait. Igaz, az a kérdés, hogy a nyelvi konvenciók miként befolyásolják az egyes vitákat és hogy – ezzel szoros összefüggésben – milyen történet részeként ábrázolja a kutató az egyes politikai vitákat, nem könnyen válaszolható meg, s valójában aligha is igényel egyértelmű választ. Mint azt majd a politikai diskurzustörténetről szóló részben látni fogjuk, igen termékeny megközelítésnek tűnik eldöntetlenül hagyni a kérdést, s azt mondani: a politikai diskurzus vizsgálatából kihagyhatatlan a diskurzustörténeti szempont, de a történeti összefüggéseknek nem szabad feledtetniük az egyes viták esetlegességeit és egyediségét.

A diszkurzív politikatudomány 1: a nemzetközi kontextus

„Vitákat” és „nyelvi konvenciókat” persze nem csak a politikai, de a tudományos diskurzusban is találhatunk, még ha e nyelvjátékokat sok tekintetben alapvetően különböző szabályok is mozgatják (így alighanem teljes joggal mondhatjuk, hogy a „tudomány politikája” csak egyik alárendelt, bár igen figyelemreméltó összetevője a tudományos praxisnak). Ezért, amikor a továbbiakban arról lesz szó, hogy miként értelmezhető a politikai vita mint a diszkurzív politikatudomány alapkategóriája és a konvencionalitás mint a politikai diskurzustörténetet szükségessé tevő elméleti probléma, úgy érdemes leírni ezeket a fogalmakat, hogy közben nem feledkezünk meg azokról a vitákról és konvenciókról, amelyek révén a diszkurzív politikatudomány egy időben jól lokalizálható tudománytörténeti pillanatok termékének tekinthető. Az első körben így arról lesz szó, miként értelmezhetők a diszkurzív politikatudomány problémafelvetései a nemzetközi tudományos kontextusban, aztán arról, hogy miként magyarázza a hazai politikatudomány kontextusa a diszkurzív politikatudomány jellegzetességeit, s végül, a konvencionalitás és politikai diskurzustörténet kérdései kerülnek majd elő.

A 90-es évek végére kikristályosodott hazai diszkurzív politikatudomány¹⁰ megértésének egyik legfontosabb kontextusa tehát a diszkurzív irányzatok 30-40 éves története. Ezek az irányzatok elsősorban a francia tudományosságból, mindenekelőtt Michel Foucault munkásságából kiindulva jelentek meg egy világméretű divat részeként, s miután a divathullám levonult, több különböző diszciplína keretei intézményesültek egymástól független műhelyek, iskolák, irányzatok. Ezeket tulajdonképpen négy dolog köti csak össze:

- az a meggyőződés, hogy a körülöttünk lévő világról alkotott tudást *konstrukciónak*,
- mégpedig egy *szociális* konstrukciós folyamat termékének tekinti,
- s hogy ebben a konstrukciós folyamatban kulcsszerepet szán a diskurzusként felfogott *nyelvnek* illetve nyelvi analógiák nyomán diskurzusnak nevezett jelölési (angolul: signifying) praxisoknak,
- s hogy elmélettörténetileg erősen vagy lazán, közvetlenül vagy közvetve, de kapcsolódnak a *posztstrukturalizmus* irányzatához.¹¹

E meglehetősen általános és laza kapcsolódás folytán a diszkurzív iskolák igen sokfélék, intézményes beágyazottságuk a szaktudományokba viszonylag alacsony fokú, érdeklődésük pedig feltűnően nyitott az interdiszciplináris és a diszkurzív törekvésekhez egyik vagy másik ponton kapcsolódó irányzatok felé.

Nem említve a Foucault nyomán a főként irodalomtudományban kialakult történeti diskurzuselemző irányzatokat, három karakteresen elkülönülő változatot lesz érdemes röviden felmutatni: a francia *analyse du discours* sokszínűségét, az Ernesto Laclau nevéhez köthető posztmarxista *essexi diskurzuselméleti iskolát*, és a főként nyelvészekből kiformalódott szerteágazó nemzetközi hálózatot, a CDA-t. Az ezekkel való összehasonlításban mutatkoznak meg ugyanis leginkább a magyarországi diszkurzív politikatudomány jellemzői.

A francia irányzatok mind elsőbbségük, mind sajátosságaik révén külön figyelmet érdemelnek, hiszen a diskurzuselméletek francia tudományos közegből indultak diadalútjukra valamikor az ötvenes évek második felétől. Ebben a csoportban (a francia klasszikusok közül Louis Althusser és Michel Pêcheux nevét is meg szokták említeni¹², a történészek között Régine Robin és Jacques Guilhaumou-t¹³) tagadhatatlanul a legismertebb név Michel Foucault-é, aki azonban bizonyos mértékig inkább atipikus tagja az *analyse du discours*

¹⁰ Becskeházi – Kuczi 1992, Szabó Márton 1997, Szabó Márton 1998b, Szabó Márton 2000, Szabó Márton – Kiss – Boda 2000, Szabó Márton 2006c. Lásd még Gyulai 2007.

¹¹ Természetesen nem lehet elfelejteni, hogy e definíció szigorúan véve számos jelentős társadalomtudományi irányzatot, így Habermast és követőit is kizárja a diszkurzív elméletek köréből.

¹² Howarth 2000. és Macdonnell 1986.

¹³ Richter 1995. Vö. Guilhaumou – Robin 1974, Guilhaumou 1989, Guilhaumou 1994.

irányzatának. Arra ugyanis leginkább a kollektív, műhelyszerű tevékenység és a francia humán- és társadalomtudományokban oly népszerűvé vált kvantifikáció a jellemző, mint annak az igénynek a módszertani megfelelője, hogy a társadalmi méretű diskurzusokat ne az elithez tartozó egyének individuális megnyilatkozásain keresztül, hanem a mindennapok tömeges jelenségeinek, statisztikailag is ellenőrizhető elemzésével vizsgálják. Ezzel szemben a Foucault-szövegek nyelvezete esszéisztikusabb, tárgyalásmódja individualistább.¹⁴ Érdemes mégis Foucault-val külön foglalkozni, hiszen személye afféle sarkcsillag a diszkurzív irányzatok elméleti tájékozódásainak egén, s ez így van a diszkurzív politikatudomány esetében is.¹⁵

Foucault mind korábbi, beszéd és tudás viszonyára összpontosító (*A szavak és a dolgok és A tudás archeológiája, A diskurzus rendje* című írásaival jellemezhető¹⁶), mind későbbi pályaszakaszában, amikor tudás és hatalom összefüggései érdekelték¹⁷, azokkal a komplex mechanizmusokkal foglalkozott, amelyek a tudás termelését, elrendezését és ennek a különféle társadalmi praxisokra gyakorolt hatását szabályozták.

Ebben befolyásolta a strukturalizmus, amely a különféle humán- és társadalomtudományokban népszerűvé válva a tudományos magyarázatokban az individuummal és az ő szándékaival és tetteivel szemben az interdependens elemekből felépülő rendszerek, a struktúrák determináló hatását preferálta.¹⁸ Foucault azonban nem klasszikus értelemben vett strukturalista, inkább abba a körbe tartozik, amely posztstrukturalizmusként vált népszerűvé, és radikalizálta a struktúrák determináló hatásával kapcsolatos elképzelést, egyúttal erősen kritizálva a strukturalista fogalomalkotás statikusságát. A diskurzus fogalma ezen a kritikán alapulva vált népszerűvé, mert ahogy a „struktúra” és a „szemiológia” is egy – saussueriánus – nyelvelméleti modellből származtak, úgy a beszéd, diskurzus vagy discours fogalma is Beneveniste, Bally és mások – a nyelv pragmatikai vonatkozásai iránt érzékenyebb – nyelvelméletéből származott.

Foucault nézeteinek és a diszkurzív politikatudományok az összehasonlítását Kiss Balázs az 1990-es években több tanulmányban is elvégezte,¹⁹ ezért itt elég csupán annyi, hogy ezek alapvetően két ponton térnek el egymástól. Egyfelől a diszkurzív politikatudományt kevésbé a tudás megszervezésében megnyilvánuló hatalom, mint inkább a politikai létezéshez elengedhetetlen tudás episztemológiája érdekli, így híján van a foucault-i írások eredendően kritikai attitűdjének. Másfelől a jelölési folyamat törvényszerűségei helyett inkább a jelentésadás esetlegességei foglalkoztatják, így sokkal inkább hermeneutikai jellegű vállalkozás, mint Foucault-é.

A másik fontos irányzat a populizmussal foglalkozó tanulmányaival és posztmarxista politikaelméletével ismertté vált Ernesto Laclau nevéhez fűződik. Az iskolaként a Colchesterben (University of Essex), a legjobb európai politikatudományi szakként számon tartott Department of Government keretei között intézményesült „*Ideology and Discourse Analysis*” vagy „*Discourse Theory*” középpontjában álló²⁰ laclai elmélet a hetvenes évek

¹⁴ Lásd Maingueneau – Angermüller 2007.

¹⁵ Lásd Szabó Márton 1998: 209-236., Kiss 2000 és Kiss 1997, Glózer 2007..

¹⁶ Foucault 2000 és 2001.

¹⁷ Lásd Foucault 1999.

¹⁸ Igaz volt ez az irodalomtudományra éppúgy (ahol a jelentést a szerzői szándék helyett a szövegek többszintű nyelvi szervezettségéből eredeztették), mint a nyelvtudományra (ahol divattá vált Ferdinand de Saussure-nek az a sok évtizedes felismerése, hogy a nyelv a struktúrákban egymáshoz képest elfoglalt helyük által definiált elemekből áll), a kulturális antropológiára (ahol Lévi-Strauss mítoszvizsgálataiban kapott nagy szerepet a strukturalizmus) és így tovább.

¹⁹ Kiss 1997, Kiss 2000.

²⁰ Howarth 2000, Howarth – Norval – Stavrakakis. 2000, Laclau – Mouffe 1985, Laclau 1990, Laclau 1994, Laclau 1996, Mottier 2004 [2002], Mouffe 1993, Mouffe 1996, Norval 2000, Smith 1998, Torfing 1999, Torfing 2004 [2002]. Magyarul: Palonen 2006.

baloldalának gramscianus divatjából nőtt ki és a marxi elmélet gazdasági determinizmusának Gramsci-féle kritikáját írta újra és radikalizálta a posztstrukturalizmus eszközeivel. Laclau és Chantal Mouffe közösen írt klasszikus műve, a *Hegemony and Socialist Strategy* a 80-as években a marxista tradíción belül mutatta be azokat a tendenciákat, amelyek a gazdasági meghatározottsággal szemben helyet engedtek a politika kreatív, kontingens erőinek. Úgy vélték ugyanis, a politikai hegemonia alapja nem egy artikulált osztályérdek, hanem egy olyan sikeres politikai manőver, amellyel meg lehet fogalmazni egy széles körben elfogadható és így fenntartható hegemónikus projektet.

Így került a képbe a diskurzus fogalma, amelyben azt a közeget látták, amelybe belépve a külső tényezők a politikai küzdelmek folyamatában megkonstruálódó valóság részévé válnak. A gondolatmenet háttéréül az argentin Laclau formatív politikai tapasztalata szolgál, a peronizmus páratlanul sikeres és a klasszikus marxista elméletben értelmezhetetlen, szociológiailag formátlan mozgalma, amelynek emléke implicit vagy explicit módon mindig jelen van a laclai koncepcióban. Ez tette lehetővé Laclau számára, hogy a politikai küzdelmekben a valóság darabjait ne pusztán determináló tényezőként, de a – ha nem is teljesen szabadon alakítható, mégis – kontingens diszkurzív tevékenységben felhasználható elemekként fogja fel.

Bár az irányzat nem ismeretlen Magyarországon²¹, s van magyar nyelven is olvasható bemutatásuk,²² nemzetközi ismertségükhöz nem mérhető a magyar recepció. Alighanem ezzel is magyarázható a diszkurzív politikatudományt az essexi diskurzuselmélettől elválasztó távolság. Mert míg utóbbi a posztstrukturalista kategóriákat (mint például „empty signifier” vagy maga a „discourse” is) metaforikusan, a nyelvészeti kontextusból kiragadva, komplex társadalmi jelenségek leírására alkalmas elméleti kulcsfogalmakként használja, a diszkurzív politikatudomány szorosan kapcsolódik a politika nyelvi közegéhez.²³ Utóbbi ugyanis Bourdieu és Oakeshott nyomán azt állítja, hogy a politika főként szövegeket termel, s így a politika jelentéses valóságának a nyelv nem pusztán paradigmatiszós példája, de tetemes része is. Másfelől viszont, a kurrens diszkurzív politikatudományi tanulmányok egyik legérdekesebbje kifejezetten az essexi iskolához kapcsolódik.²⁴

A harmadik irányzat a *Critical Discourse Analysis* (CDA) nevű nemzetközi – pl. holland (Teun van Dijk), osztrák (Ruth Wodak) és brit (Norman Fairclough) – kutatói network, amely nagyrészt nyelvészekből áll, és amelynek képviselői azt vizsgálják, a nyelvhasználat miként válhat represszív hatalmi eszközzé. Ez az eredetét részben a University of East-Anglia 1960-as évekbeli kritikai nyelvészeti iskolájára visszavezető, erős öndokumentációs igénnyel bíró irányzat Magyarországon is ismert, a szexizmuskutató szegedi Barát Erzsébet például Norman Fairclough munkatársa volt, Ruth Wodak pedig hosszabb időt töltött el a Collegium Budapestben.

A CDA-tanulmányok többnyire a rasszizmus, a genderrel és az osztályhelyezettel kapcsolatos előítéletek jelenlétét és hatékonyságát mutatják ki a legkülönbözőbb beszédhelyzetekben, s mivel a CDA társadalmilag hasznos tudománynak tekinti magát: célja az ilyen előítéletek leleplezése és kigyomlálása.²⁵

Ha az essexi iskolától az különbözteti meg a diszkurzív politikatudományt, hogy náluk jobban kötődik a nyelvhez, a CDA-tól viszont éppen politológiai érdeklődése választja el, ugyanis nem a represszív társadalmi praxisok nyelvi kódolása, hanem a nyelvnek a

²¹ Lásd Bozóki 2003: 251-252.

²² Torfing 2004.

²³ Egyesek szerint túlságosan is: egy történelmi kritikához lásd Frazon – K. Horvát 2002: 304.

²⁴ Palonen 2006. A cikkre felfigyel Szabó Ildikó is tanulmányfolyamában. Lásd Szabó Ildikó 2007: 131.

²⁵ Dijk 1985, Dijk 1993, Dijk 1998, Fairclough 1989, Fairclough 1995a, Fairclough 1995b, Fairclough 2000, Jäger et al. 1998, Martin – Wodak 2003, Weiss – Wodak 2003, Wodak 1989, Wodak 1997, Wodak – Meyer 2001, Wodak – Pelinka 2002.

társadalom életében betöltött konstitutív szerepe áll figyelme középpontjában. Emellett, a CDA elsődlegesen kritikai funkciója is idegen a diszkurzív politikatudománytól(bár nem elvileg összeférhetetlen vele).

Vagyis, mint látható, a diszkurzív politikatudomány sajátos viszonyban van a többi diszkurzív irányzatokkal: egyfelől számos karakterisztikus hasonlóságot mutat velük (lásd a fent bemutatott négy pontot), másfelől beágyazódik azokba a lokális tudományos és kulturális tradíciókba, amelyekben kialakult és így el is különül a rokon irányzatoktól.

A diszkurzív politikatudomány 2: a hazai kontextus

Mi magyarázza a magyar irányzat lokális ízeit? Mint láttuk, a francia irányzatokra a strukturalizmus, majd a különféle kvantifikációs törekvések, az essexi diskurzuselméletre a gramsciánus neomarxizmus és a posztstrukturalizmus találkozása, a CDA-ra a kritikai nyelvészet hagyománya és a diskurzusfogalom világméretű divatja nyomta rá bélyegét. Szabó Márton iskoláját nyilvánvalóan befolyásolta a 80-as évek végén újraintézményesülő magyar politikatudomány rendszerelméleti dominanciája és a marxista ideológiakoncepció belső kritikája is, valamint a német filozófiai tradíciónak a magyar kulturális kontextusban betöltött szerepe.²⁶

Ez utóbbihoz kapcsolódik Szabónál a jogfilozófus Carl Schmitt, a filozófus és filozófiatörténész Hans-Georg Gadamer és a fogalomtörténész Reinhart Koselleck több szálon is összefüggő műveinek hatása, akiknek magyarországi recepciójában Szabó Márton nem lebecsülendő szerepet játszott. És akik lét és nyelv összefüggéseinek a foucault-itól erősen eltérő konceptualizációjára törekedtek.

Schmitt hatása²⁷ főleg az „ellenségnek”, „ellenfélnek” a politikában betöltött szerepével kapcsolatos Szabó-írásokon ismerhető fel. Ennek továbbgondolása a hazai politikatudományban a megérdemelnél eddig talán kisebb figyelmet kapott, *Politikai idegen* című munka,²⁸ amely a politikai közösség felépülését és belső szerveződését az idegenségtapasztalat kezelésének szükségleteiből vezeti le. De a schmitti nézetekben gyökerezhet Szabó elméletében és a diszkurzív politikatudományos írásokban általában is a politikának mint „rivalizáló együttműködésnek” a felfogása. Ez a felfogás a politikát az identifikációk és elhatárolódások bonyolult összjátékában létező diszkurzív konstrukciónak tartja, érdekesen újraértelmezve mind a bahtyini dialogikus nyelvkoncepciót, mind a gadameri filozófia talán túlságosan is konszenzusorientált dialógus-felfogását.

Így jutunk vissza a politikai vita fogalmához, amely egész elemzésünk egyik legalapvetőbb metaelméleti kategóriája. A kifejezés ugyanis *nem* a szóbeli, két személy közötti nyelvi interakcióra utal, s *nem* is a felek közötti konszenzus létrehozásának vagy az igazság közös megtalálásának eszközét jelöli, *hanem* a politika működésmódjával kapcsolatos *elméleti előfeltevések* összefoglaló neve. A metaforikus névadás arra utal, hogy a politika végső soron legalább annyira a politikai közösséget kifelé definiáló és befelé tagoló megkülönböztetésekről/jelentésadásról szól, mint a hatalomról. Amikor Szabó Márton a politikát „rivalizáló együttműködésnek” nevezi, azt állítja, hogy egy politikai közösségben elméletileg minden megkülönböztetés (jelentésadás) kétségbe vonható, megvitatható, a gyakorlatban mégis a kooperáció változatos formáit találni, amelyek nélkül a különféle politikai viszonyoknak nem volna semmi értelme (lásd például a *Politikai idegen* című könyvében az olyan jólismert politikai kategóriákat, mint ellenség, ellenfél, barát, közember, kritikai értelmiségi, diplomata, megszálló stb.).

Épp ezért másodlagos (bár nem lényegtelen) kérdés a politikai vita szempontjából, hogy a politikai szereplők konszenzusra törekszenek-e, vagy csak az egyet nem értés demonstrálására, mert ahol vita van, ott kooperáció is van, de egyúttal potenciális egyet nem értés is. A szó szűkebb, hagyományos értelmében vett politikai vitában a politikai szereplők nyíltan kimondják vagy megkérdőjelezzik azokat a kritériumokat, amelyek alapján bizonyos megkülönböztetést érvényesnek vagy érvénytelennek kell elfogadni. A politikai közösséget konstituáló megkülönböztetések kétségbevonhatóságának ilyen intézményesült elismerése

²⁶ Ehhez lásd Szűcs 2004.

²⁷ Figyelemreméltó jelenség egyébként a posztmarxista Schmitt-recepció, amelybe egyebek között Laclau hajdani szerzőtársának, Chantal Mouffe-nak újabb írásai is besorolhatók. A német politikai filozófus Michael Greven egy műhelybeszélgetésen kritizálta ezt a tendenciát, amelyben ő egyfelől Schmitt liberális irányú megszelídítését, másfelől a marxizmus elméletének sajátos Aufhebungját vélte felfedezni.

²⁸ Lásd Galló 2007. és Kiss Lajos András 2007.

csak a modern demokráciákra jellemző.²⁹ De egyfelől a modern demokráciáknak is megvannak a maguk „keményebb” határai (ahogy azt a különféle kritikai iskolák hangsúlyozzák is), másfelől a politikai vita mint mechanizmus, tehát a jelentésadás társas jellege, a megkülönböztetések potenciális kétségbevonhatósága és történetileg letagadhatatlan változékonysága jobban megérthetővé teszik mind a modern diktatúrák, mind a modernitás előtti politikai kultúrák belső viszonyait és történeti transzformációit is.

E szemléleti kérdésből pedig fontos módszertani következtetések adódnak, ha olyan kérdéseket akarunk vizsgálni, mint például a politikai időtapasztalat. Ugyanis az eddigiek értelmében a politikai viták vizsgálatába elméletileg bármely politikai tevékenység, a jelentésadás bármilyen formája bevonható lenne, a politikai intézmények működésétől szakpolitikai döntések következményeiig. A gyakorlatban azonban főleg szövegszerű forrásokat, a verbális politikai megnyilatkozások dokumentumait érdemes faggatni. Így, ha a politikai időtapasztalat rendszerváltás környéki formái érdekelnek bennünket, akkor például parlamenti vitákat (esetleg Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokat) vagy sajtópolémiaikat lehet elemezni.

De nem azért, mintha azt feltételeznénk, hogy a politika elsősorban és mindenekelőtt a parlament nagymértékben szimbolikus terében és ritualizált eseményei közepette, esetleg a sajtó hasábjain zajlik! Mindkét feltevés a politika erőteljes félreértését jelentené, amit nem mentene, hogy a politikai szövegtermelés a politikai cselekvés méltatlanul alábecsült területe, s hogy a társadalomtudományok, így a politológia is gyakran nagy erőfeszítésekkel hoznak létre olyan szövegeket (interjúk, kérdőívek, fókuszcsoport stb. formájában), amelyekből aztán levonhatják a maguk következtetéseit, miközben szinte teljesen kihasználatlanul marad a mindennapi politikai praxis által létrehozott tengernyi szöveg.

A tárgyválasztást ilyenkor inkább az indokolja, hogy a parlamenti viták, sajtóviták anyagai készen kapott, információ-gazdag források, ráadásul jól illusztrálják a politika vitatkozó természetét is. Ezért, még ha figyelembe vesszük is a műfaji kötöttségeket, s a szituáció szerepét a vita lefolyására (azaz kellő körültekintéssel járunk el), az ilyen szövegekörpuszok kiváló kiindulópontot jelenthetnek a diszkurzív elemzések számára.

²⁹ Ebben egyesek szerint meghatározó szerepet játszik a modernkori politikára a humanista politikai kultúra retorikai tradíciói által gyakorolt hatás, az antik retorikák szemléleti elveinek és praxisának újrafirása és intézményesítése a modern parlamentáris politika formáiban. Lásd Skinner 2002b: és 2002c, Palonen 2003, Trencsényi 2007.

A diszkurzív politikatudomány mint politikai diskurzustörténet: a politikai nyelv fogalma

Itt az ideje áttérnünk következő problémánkra, a nyelvi konvenciók szerepére, amely a diszkurzív politikatudományban eddig lényegesen kisebb figyelmet kapott. A politikai vita metaelméleti kategóriáját, s a belőle fakadó módszertani következtetéseket a diszkurzív politikatudományos elemzések ugyanis már eddig is messzemenően kiaknázták, amint azt például a *Fideszvalóság* című kötet tanulmányai is mutathatják. A könyv változatos témákról szól: a Fidesz és a nemi identitás kérdése³⁰, Budapesthez való viszonya³¹, a 2002-es választási vereségre adott reakciói³², a kormányzásról adott értelmezésük³³, a transzcendencia elemei a Fidesz politikai megnyilatkozásaiban³⁴, 1998-as kísérletük paradigmaváltásra a politikai valóság értelmezésében³⁵, továbbá a Fidesz képe a nyilvánosság különféle diskurzusaiban.³⁶ Ezek az elemzések kimondva-kimondatlanul mindenekelőtt mint polemikusan létrejövő társas konstrukciókként kezelték és ennek megfelelően elemezték a politika különféle jelenségeit.

Ezzel szemben alig létezik olyan diszkurzív politikatudományi elemzés, amely a nyelvi mintákra, konvenciókra helyezné a hangsúlyt az egyedi szituációk szerepével szemben. A kivételek közé tartozik például Becskeházi Attila és Kuczi Tibor közös munkája, amely a szociológiai diskurzusnak a Kádár-kor nyilvánosságában betöltött szerepével foglalkozik, de abban inkább a műfaji kötöttségeken vagy a diskurzus működésén van a hangsúly. Hasonlóan Csigó Péter vagy Glózer Rita elemzéseikhez, amelyek Foucault archeológiai programjához illeszkedő „beszédmódok” azonosítására vállalkoztak. Az általuk átvett foucault-i fogalomhasználat (lényegében a francia *analyse du discours* egészére jellemző) inherens vonása viszont a törekvés a szubjektivitás kiiktatására az elemzésből. Pokol Béla szavaival élve, a cél az elemzés alapegységének tartott szubjektum felbontása még kisebb elemekre, amelyek között a kapcsolatok valamiféle egyéntől független automatizmus szerint hatnak, s ezáltal az elemzés is automatizálhatóvá válik (innen a kvantifikációigény is).³⁷

Ezzel szemben én amellet szeretnék érvelni, hogy a „politikai diskurzustörténet”, elsősorban – bár nem kizárólag – a kora-újkori brit, amerikai és itáliai anyagon végzett elemzéseikhez használt *politikai nyelv* fogalma (és rokon kategóriái: paradigma, beszédmód, diskurzus stb.), amelyet John G. A. Pocock klasszikus munkái vezettek be a 70-es és 80-as években kínálja azt a kellően rugalmas keretet, amelyen belül a konvencionalitás problémája a diszkurzív elemzésben a leginkább kezelhetővé válik, mivel Pocock történeti alapon és kifejezetten a jelentésadás kontingenciáit figyelembe véve igyekezett a konvencionalitást bevonni a politikai diskurzus leírásába.

A politikai nyelv kategóriájának bevezetésével, a történeti szempont bevonásával tehát a diszkurzív politikatudomány szempontjából járatlan útra merészkedünk, de – hozzátehetem – kapcsolódunk a magyar politikai eszmetörténet-írás újabb keletű, elsősorban Takáts József és Trencsényi Balázs nevéhez kötődő vonulatához.³⁸ Előbbi a 19. századi magyar politika nyelveit, Trencsényi a kora-újkor és a két világháború közötti időszak magyar politikai kultúrájának bizonyos vonásait vizsgálta, részben John Pocock fogalmi apparátusára támaszkodva. A kétféle alkalmazás azonban nem teljesen hasonló szemléleti és módszertani

³⁰ Lóránd 2006.

³¹ Palonen 2006.

³² Cseri 2006.

³³ Gyulai 2006.

³⁴ Draskovich 2006.

³⁵ Szűcs 2006a.

³⁶ Pál 2006a, Téglás 2006, Horváth 2006, Pál – Szűcs 2006.

³⁷ Az automatizáció Michel Pêcheux programja volt, de *A tudás archeológiájának* „diszperzió” fogalma is játék egy ilyen értelmezési iránnyal.

³⁸ Takáts 1998 és Trencsényi 2007.

problémákból indul ki és így következményei sem mindenben egyeznek meg. Takáts a magyar irodalomtörténet módszertani kánonjainak újraírására, egy kultúratudományos perspektíva meghonosítására törekszik, kölcsönözve a legkülönbébb módszertani iskoláktól. Trencsényi kettős, kora-újkori és Bibó életművéhez kötődő történeti érdeklődéstől vezérelve jutott el a kora-újkori eszmetörténet-írás nyugati (kontextualista) kánonjainak kritikai számbavételéhez és a saját (a közép-európai modernitás kialakulását figyelemmel kíséző) komparatív kutatási programjához illeszkedő, szándékosan eklektikus módszertani eszköztár kidolgozásához. Az ő munkáik önmagukban is elég érvet kínálnak ahhoz, hogy a politikai nyelv kategóriáját az eredeti alkalmazási körhöz képest eltérő területen, szükségképpen a másfajta történeti kontextusra adaptálva használjuk.

De kétségkívül erősebb érvet jelenthet, hogy Pocock politikai nyelv kategóriája éppen egy olyan elméleti vita terméke, amely ezer szállal kötődik a diszkurzív irányzatokat életre hívó teoretikus kontextushoz, s így a kiinduló feltevések meghamisítása nélkül is adaptálhatónak tűnik a diszkurzív politikatudomány metaelméleti kereteibe. Másként fogalmazva, J. G. A. Pocock művei, szaktudományos érdeklődésükön túl kapcsolódtak a később jelentős leegyszerűsítéssel „nyelvi fordulatnak” is nevezett elméleti és módszertani vitákhoz, amelyek a nyugat-európai humántudományos diskurzusokban zajlottak párhuzamosan a diszkurzív iskolák megjelenésével. Ez még akkor is így van, ha a „nyelvi fordulat” fogalma önmagában véve is erősen problematikus. És akkor is, ha a diszciplináris határok néha jobban elválasztják ezeket a vitákat, mint az elfoglalt elméleti álláspontok (bizonyos kérdések abszolúte irrelevánsnak tűnhetnek más diszciplinából kitekintve), s így azok az eszmetörténeti iskolák, amelyek egyikének Pocock is neves képviselője, csak távolról kapcsolódhatott a „nyelvi fordulat” más szereplőinek vitáihoz. Sőt, még akkor is létezik ez a fajta kapcsolat, ha észrevesszük, hogy még az adott diszciplinán belül is az ilyen jellegű viták az eltérő nemzeti kontextusokban más és más formákat öltöttek, részben hasonló problémákkal, részben eltérő következtetésekkel (például a német Begriffsgeschichte vagy a brit-amerikai Cambridge School, a francia histoire des mentalités vagy az ezek összeegyeztetésére törekvő holland, amerikai, finn stb. mozgalmak³⁹ esetében).

Mégis, nem véletlenül nevezte a nyolcvanas-kilencvenes években John Pocock „politikai diskurzustörténetnek” a politikai eszmetörténet általa űzött válfaját. Emellett, az eszmetörténet képviselői gyakran közvetlenül reflektáltak a diszkurzív törekvésekre is. Így például Quentin Skinner több elméleti írásában vitatkozik a francia posztstrukturalista szerzőkkel⁴⁰, a német fogalomtörténet ifjabb nemzedékéhez tartozó Rolf Reichardt és Hans-Jürgen Lüsebrink⁴¹ vagy az amerikai Keith-Michael Baker⁴² francia témákkal foglalkoztak és erősen a francia metodológiai irodalom, így az analyse du discours hatása alá kerültek.

Természetesen lehetséges és legitim volna ezeket a fejleményeket elsősorban nem a „nyelvi fordulat”, hanem saját kritikailag megújított historiográfiai tradícióik történetének részeként értelmezni. A német fogalomtörténet például sokkal inkább a hagyományos német historista előfeltevésekkel (köztük az elitista módon felfogott politika kultuszával), közvetlenül pedig a szellemtörténettel és a népiségtörténettel szemben fogalmazta meg magát, mint egy nem-marxista társadalomtörténet segédtudománya. A Cambridge School pedig a politikai filozófia és a politikaelmélet történetietlen tárgyalásmódjára reflektálva, illetve a brit történelem „whig interpretációjának” nemzeti teleológiája és a Locke-kultusz ellenében született, de állandó vitában a szociális kontextust és az érdekelvű magyarázatokat előnyben

³⁹ Lásd Richter 1995, Hampsher-Monk – Tilmans – Vree 1998, Ball – Farr – Hanson 1989, Kurunmäki 2000, Palonen 2006, Ihalainen 2006.

⁴⁰ Lásd Skinner 2002a.

⁴¹ Reichardt et al. 1985-, lásd még Lüsebrink – Reichardt 1990, Lüsebrink – Reichardt 1997.

⁴² Baker 1990.

részesítő iskolákkal, így a marxista és a namierita történetírással.⁴³ Ezekben a történetekben pedig a nyelvi problematika akár másodlagosnak, külsődlegesnek is tekinthető: különösen a brit példa esetében, ahol az austini és wittgensteini nyelvelmélet korabeli intellektuális divatja szinte csak ürügyül szolgált arra, hogy a politikai gondolkodást mint cselekvési formát és mint történeti szituációjából kiszakíthatatlan tevékenységet tudják vizsgálni. Némiképp ezt támasztja alá a Cambridge School utótörténete is: néhány szerző pálfordulása, a metodológiai érdeklődés lanygulása, habár például Quentin Skinner tovább radikalizálta elképzeléseit, s az austini fogalmaktól érdeklődése a retorikai műveltségnek a humanista politikai kultúrában betöltött szerepe felé fordult, elvezetve őt a „redeszkripció” értelmezői kategóriájához, amely az önnön cselekedeteit legitimálni igyekvő politikai szereplő egyik legfontosabb eszközének a politikai konvenciók antik retorikákból ismert újraírását mondja.⁴⁴

Pocock politikai nyelv fogalma ebben a tudománytörténeti összefüggésben értelmezhető, s Pococknak abba az 1980-as évektől datálható koncepciójába illeszkedik, amely a politikai gondolkodást úgy definiálta, mint: „diskurzust, azaz mint egy beszédcselekvés-sorozatot, amelyet a cselekvők egy olyan kontextusban hajtanak végre, amelyet végső soron társadalmi struktúrák és történeti szituációk biztosítanak, de egyúttal – és bizonyos tekintetben közvetlenebbül – azok a politikai nyelvek is, amelyek révén ezek az aktusok végrehajthatók.”⁴⁵

Pococknál tehát a politikai nyelv egy kommunikációs folyamat része, amelyben éppúgy vizsgálható a beszédcselekvéseknek a hallgatóra/olvasóra gyakorolt hatása (1), mint az a befolyás, amellyel saját szavai vannak a beszélőre/íróra (2), s végül a nyelvi struktúra, amely szintén interakcióba lép (megerősítést kap vagy módosul a vizsgált megnyilatkozással) az egyedi beszédaktussal (3). S mint az jól látható, az első két tényező könnyen kapcsolatba hozható a politikai vita korábban tárgyalt fogalmával, bár annak nem legradikálisabb felfogásához áll közel.⁴⁶

Pocock felfogása, bár a diszkurzív politológiával szemben a német hermeneutika nem szerepel viszonyítási pontjai között, nyilvánvalóan szintén egy dialogikus nyelvelméleten alapul, amely nem mulasztja el hangsúlyozni a társiasság szerepét a kommunikációs folyamatban. Vagy ahogy ő szereti mondani, a beszélő nem korlátlanul ura szavainak, hiszen mindig mástól, korábbi beszélőtől kölcsönzi azokat, mindig megcímez bizonyos hallgatóságot, és ráadásul ki van téve a szándékos és véletlen félreértéseknek is (ami nélkül nincs érdemi kommunikáció) s hogy ráadásul a nyelvhasználat nyomán a nyelv folyamatos alakulásban van. A politikának ez a dinamikus és dialogikus felfogása teszi számomra oly figyelemreméltóvá a politikai nyelv fogalmát.

Egy viszonylag kései megfogalmazása szerint politikai nyelvek alatt „idiómákat, retorikákat, a politikáról való beszéd módjait, megkülönböztethető nyelvjátékokat [értünk]: amelyek mindegyikének saját szótára, szabályai, előfeltevései és implikációi, tónusa és stílusa van. Ezek meghatározatlan számban megtalálhatóak egy adott nyelvben és következésképpen megtalálhatók egyetlen egynyelvű szövegen belül; mivel ezek a beszédmódok, miközben gyakran mélységes vitában vannak egymással, tipikusan képtelenek egymás kizárására... Néhány nyelv sikerrel zárhat ki másokat, azonban a politikai diskurzus tipikusan többnyelvű, Platón barlangjának beszéde avagy a nyelvek zűrzavara.”⁴⁷

⁴³ Lásd Horkay-Hörcher 1997, Tuck 1993, Pocock 1962, Pocock 1973, Pocok 1985a, Pocock 1987, Pocock 1989 [1971].

⁴⁴ Palonen 2003.

⁴⁵ Pocock 1981b: 959.

⁴⁶ Kölcsönvéve Kiss Balázs megkülönböztetését, Pocock a politikai diskurzusról és nem a politikáról *mint* diskurzusról beszél itt. Empirikus elemzéseiben azonban a politikai gondolkodás, cselekvés, intézmények és egyéb tényezők egymásra hatásainak nagyon szubtilis felfogása látszik kibontakozni, amely alapján véve kifejezetten szociális konstrukcionista jellegű.

⁴⁷ Pocock 1987: 21.

Amit itt (és még néhány más részletben) Pocock kiemel, az a politikai diskurzus nyelvi összetettsége. Saját korábbi félig-meddig kuhniánus paradigma-fogalmával ellentétben, a politikai nyelv koncepciójával azt hangsúlyozza, hogy a politikai vita folyamatában nincsenek exkluzív álláspontok. Egyfelől minden politikai kijelentés többértelmű, amennyiben többféleképpen kontextualizálható és így többféle módon is értelmezhető és külön-különféleképpen megválaszolható, ami a politikai viták dinamikájának egyik legfőbb oka. Másfelől pedig a politikai nyelvek nem logikailag zárt egységek, nem paradigmák, csupán sajátos mintázatok, amelyek belső összefüggéseinek ugyan megvan a maguk hatása a politikai gondolkodásra, hiszen „strukturálják a gondolkodást és a beszédet bizonyos módokon, és megakadályozzák, hogy másként legyen strukturálva”⁴⁸, de ezek nem olyan erők és exkluzívok, mint azt hajlamosak lennénk elgondolni.

A politikai nyelvek tehát változatos és változékony alakzatok, „el lehet helyezni [őket] egy skálán, amely a nagyfokúan intézményesülttől és külsőtől a nagyfokúan személyesig és idioszinkretikusig terjed.”⁴⁹ A mozgékonyosság jó példája, hogy „minél intézményesebb egy nyelv és minél inkább nyilvánosá válik, annál jobban hozzáférhető lesz az eltérő megszólalók [utterant] számára, hogy különféle ügyeket fejezzenek ki rajta”⁵⁰, vagyis még a nyelvi standardizálódás is együtt jár a diverzifikációval.

Mindebből pedig az következik, hogy a politikai nyelv csak egy folyamatosan változó diskurzussal való kölcsönhatásában létezik. Egyfelől szüntelenül hat a diskurzusra, bizonyos mértékig szabályozza azt, másfelől maga is folyton változik, mégpedig a legkülönfélébb módokon és irányokba.

Ez a szemléleti keret azonban felvet egy komoly módszertani problémát, amellyel mindenképpen szembe kell néznünk: hogy ugyanis milyen mértékben hihetünk a kutatónak, aki politikai nyelveket szeretne azonosítani a vizsgált szövegekben? Pocock meglehetősen gyakorlatias és önironikus válasza egy tesztsor, amelynek segítségével a kutató ellenőrizni tudja feltevéseit. Akkor mondhatja, hogy valóban politikai nyelvet talált, ha „(a) meg tudja mutatni, hogy különböző szerzők különféle cselekvéseket hajtottak végre ugyanazon a nyelven, miközben egymásnak válaszoltak benne és a diskurzus médiumaként és módjaként alkalmazták; (b) ha meg tudja mutatni, hogy megvitatták egymás [nyelv]használatát, másodrendű nyelveket hoztak létre, hogy kritizálják a [nyelv]használatot, és verbálisan és explicit módon [e nyelvet] az általuk használt nyelvként azonosították (ezt Monsieur Jourdain tesztnek lehet nevezni); (c) meg tudja jósolni az adott nyelv specifikus helyzetekben való felhasználásából fakadó implikációkat, burkolt célzásokat, paradigmatis hatásokat, problematikákat stb., és meg tudja mutatni, hogy előrejelzéseit beteljesültek-e, vagy ami még érdekesebb, falszifikálódtak-e (ezt kísérleti tesztnek lehet hívni); (d) meglepve és örömmel tapasztalja, hogy egy ismerős nyelvet fedezett fel olyan helyeken, ahol nem várta volna (ez a kellemes meglepetés teszt); (e) kizár a megfontolásból olyan nyelveket, amelyek nem voltak hozzáférhetőek a tárgyalt szerző számára (az anakronizmus teszt)”⁵¹ És még így is, a politikai diskurzus történésze csak annyit tehet, hogy a politikai viták szinte felmérhetetlen nyelvi összetettségének bizonyos aspektusait megmutassa, leírása mindig szelektív lesz és perspektívafüggő.

Mint látható, Pocock politikai nyelv fogalma legalább annyira a jelentésadás mechanizmusainak megértéséhez kínál laza és rugalmas metaelméleti keretet, mint amennyire bizonyos metodológiai tapasztalatok összefoglalását és továbbgondolását jelenti. Mivel azonban nem nehéz belátni a kora-újkor és a 20. század utolsó évtizedeinek politikája közötti számos alapvető különbséget, módszertanilag korántsem magátólértelmező, miként

⁴⁸ Pocock 1987: 21.

⁴⁹ Pocock 1987: 26.

⁵⁰ Pocock 1987: 24.

⁵¹ Pocock 1987:27.

alkalmazhatóak a kora-újkor kutatásában alkalmazott technikák és az azokat megalapozó metaelméleti feltevések olyan esetekre, mint például a rendszerváltás politikai időtapasztalatának vizsgálata.

Másutt kifejtett téziséem szerint a rendszerváltás politikai időtapasztalata a korabeli politikai vitákat szervező egyik legfontosabb probléma volt. A kérdés pedig, hogy miként konceptualizálható a hirtelen bekövetkező, a politikai rend egészé érintő átalakulás, nagy mértékben annak volt a függvénye, hogy milyen nyelvi konvenciót, milyen politikai nyelvet, s azon belül milyen speciális álláspontot foglalt el valaki. A kor politikai diskurzusát erőteljesen alakította a politikai idő megragadására eltérő értelmezési ajánlatokkal szolgáló különféle politikai nyelvek konfrontációja: a politikai rendszer folyamatait a társadalom egyéb változásainak függvényében értelmező „szociologizáló nyelv”, a politikai cselekvést a lehetséges és a kívánatos összeegyeztetéseként felfogó „reálpolitikai nyelv”, a politika változékonysága mögött a magyar nép életének mélyrétegeiben lezajló lassú változásokat, évszázados, évtizedes okokra visszavezethető morális válságot láttató „etnoradikális nyelv” és a megfelelő politikai cselekvés keretének, a múlt, jelen és jövő egyedül helyes értelmezését kínáló perspektívának az ezeréves magyar történelmet tekintő „nemzeti történelmi nyelv” közötti sorozatos összeütközés. S a viták egyik nagy téje az volt, vajon a nemzeti történelem vagy rivális nyelvei írják-e le inkább a rendszerváltást és az új politikai rendet. S mivel a politikai nyelveknek megvan a maguk története, az értelmezés vezérfonalául a nemzeti történelem legalább 150 éves, a modern nacionalizmusok kialakulásának idejére visszanyúló története szolgálhat.⁵²

De vajon leírható ez a történet egy olyan eszköztárral, amely a kora-újkorra lett kitalálva? Jogosnak látszik a kétely még akkor is, ha a metaelméleti feltevések nagyrészt közösek. Hiszen, ahogy arra Pocock felhívja a figyelmet, a kora-újkori politikai kultúra kiterjedésében viszonylag korlátozott: az írástudók köre szűk (még ha éppen robbanásszerű növekedésben is van), a könyveket írók és olvasók halmaza szinte átfedi egymást, kis túlzással akár személyes ismerősei is lehetnének egymásnak. Ráadásul a politikai diskurzus nyelvei nagyrészt erősen intézményesültek: az egyházi vagy jogi értelmiséghez kapcsolódnak, még ha léteznek is, s valóban figyelmet érdemelnek a politikai viták folyamatában kialakuló, formálódó és fennmaradó nyelvek is. Ezzel szemben a 20. század második fele a kiterjedt írásbeliség korszaka, miközben a tömegkommunikáció eszközei révén nem csupán az írott (nyomtatott) sajtó, de a televízió vagy a rádió is képesek a korábbiaknál sokkal több embert érintő, összekapcsoló nyilvánosságot létrehozni. Így ezekre is figyelemmel kell lenni, miközben az írásbeliség is oly mértékben differenciált, hogy az a közvetlen összevetést lehetetlenné is teszi a kora-újkorral. A 20. század végén nagyfokú diszciplináris tagoltság létezik, a minket érdeklő időtapasztalat esetében is megannyi különféle tudományszak eltérő beszédmódjaival számolhatunk, emellett létezik egy elvileg mindenkire kiterjedő, többszintű iskolarendszer, amelyben visszatérően foglalkoznak történeti kérdésekkel, részben tankönyvi és tanórai formában, részben viszont a nemzeti múlt rituális felidézései, a nemzeti ünnepek révén, amelyekhez viszont könyvek, filmek, emlékművek, zeneművek és más kulturális termékek sora is kapcsolódik.

És mégis, ha jobban belegondolunk, Pocock koncepciója alapján a különbség inkább mennyiségi, mint minőségi: a politikai kijelentések már a kora-újkori politikai diskurzusban is számtalan kontextusban értelmezhetők, a 20. század végi jelentésgazdagság ehhez képest inkább csak fokozati. Ha tehát feltételezzük, hogy van a magyar politikai diskurzusnak egy „nemzeti történelemként” nevezhető politikai nyelve, legfeljebb azt kell észben tartanunk, hogy a rendszerváltás politikai vitáinak rekonstrukciója szükségképpen erősen perspektívafüggetlen és a tényleges nyelvi összetettséghez képest roppant szelektív olvasatot fog

⁵² Vö. Pocock 1985a, ahol a szerző a 18. századi brit politikai diskurzus alakváltozatait elemzi.

adni, amely többnyire nem kizárja a más megközelítésmódok alapján érvényes interpretációkat, legfeljebb *kiegészítheti* azokat. S ha hozzátesszük, hogy a nemzeti történelem nyelve egyfelől bizonyos közös előfeltevéseket és bizonyos fogalmak, témák sokak által közösen osztott, gyakran ismételt készletét jelenti, másfelől viszont nagyszámú és változatos⁵³, gyakran rivalizáló és saját történettel rendelkező beszédmódok együttese, amelyek a nemzeti történelem igencsak eltérő leírásait kínálják, akkor készen állunk arra, hogy a pococki kategóriát a megfelelő metaelméleti értelemben alkalmazzuk, egy a kor-újkortól tömegében és kiterjedésében eltérő, de politikai nyelvek léte szempontjából mégis ahhoz hasonló kontextusra.

Persze a politikai nyelv fogalma, ahogy a politikai vita is, legalábbis kettős értelmet hordoz, egyfelől vonatkozik valamilyen empirikus tényre, másfelől legalább annyira metaelméleti kategória is, amely azt a kutatói tapasztalatot igyekszik általánosítani, hogy a politikai vitáknak megvan a maguk történeti dimenziója, a megnyilatkozások bizonyos konvenciórendszerekhez való viszonyban születnek. Ez a kettős karakter pedig nem feltétlenül könnyíti meg a politikai nyelv operacionalizálását. Szükség van még hozzá egy következetes, bár kellően óvatos elemzői gyakorlatra, s alighanem szükség lehet még számos további elemzői kategóriára, hogy a politikai diskurzus sokszínű, mozgékony jelenségeit értelmezni tudjuk, amire most csak egyetlen példát hozunk.

Talán nyilvánvaló az eddigiekből is, hogy a politikai nyelv elsősorban heurisztikus fogalom, az elemzés bizonyos szempontból megalapozottan kiemelt egysége. Ha el is fogadjuk, hogy a politikai diskurzust tagolják a gyakorlatban ilyen politikai nyelvek, észre fogjuk venni, hogy számos más módon is tagolhatóak a diskurzusok, amelyek bizonyos értelemben függetlenek az általunk kiválasztott szemponttól, mert inkább a szituációhoz, a beszélő személyéhez, s nem a témához kötődnek, más esetben pedig mintha ezek az egységek az adott politikai nyelv egymással rivalizáló változatai volnának. Ezért az elemzés, még ha szigorúan következetes is akarna lenni, rászorulna számos további értelmezői kategóriára, így a politikai nyelvek vizsgálata nem mellőzheti a diskurzust strukturáló különféle diszkurzív tradíciók, beszédmódok, retorikák (hogy a fenti jelenségek jelölésére használható néhány lehetséges nevet említsük) szerepének értelmezését sem.

⁵³ Gondoljunk bele, hogy például egy jogász, orvos vagy közgazdász maga is számtalan formában találkozhat a nemzeti történelemmel, egy történészt még ráadásul a történettudomány és saját tudományos területének szakirodalma is befolyásolja.

Lezárás

Az eddigiekben egy empirikus kérdés, a rendszerváltás politikai időtapasztalatának a politikára gyakorolt hatása kapcsán amellezt igyekeztem érvelni, hogy a politikai szereplők intellektuális aktivitását, a körülöttük lévő valóság megértésére és leírására tett erőfeszítéseit, amely maga is elkerülhetetlenül politikai tevékenységgé válik, a diszkurzív politikatudomány szemléleti keretei között érdemes igazán vizsgálni, mert a politikai vita koncepciója olyan lehetőségeket nyit a politikai diskurzus jelenségeinek értelmezésében, amelyek számos előnnyel bírhatnak a mainstream politikatudomány ajánlataival szemben.

Emellett azt is igyekeztem megmutatni, hogy egy diszkurzív elemzés nemigen mondhat le a történeti szempontról, amit esetünkben elsősorban a nyelvi konvencionalitás jelensége magyarázhat: a politikai diskurzust politikai nyelvek tagolják, s ennek figyelembevételével sokkal közelebb juthatunk annak az értelmezői tevékenységnek a megértésében, amely a politikai szereplők mindennapjait jellemzi. Igyekeztem egyúttal megmutatni azokat a módszertani lehetőségeket és problémákat is, amelyek a két szemléleti kérdés, a politikai vita és a politikai nyelvek tekintetbevételéből adódhatnak számunkra.

Lezárásként álljon itt két rövid példa a politikai diskurzustörténet gyakorlatából arra, miként tárgyalható egy-egy eset a politikai nyelvek figyelembevételével. John Pocock egyik híres tanulmányában⁵⁴ a 17-18. századi angol nemzettudat különféle alakváltozatait és ezek történetét a kora-újkori ember időtapasztalatának megfogalmazására rendelkezésre álló három fogalom és a hozzájuk tartozó nyelvek történeteként írta le. Ezek: a jogban szerephez jutó, a folytonos adaptálódáson átmenő és emlékezetelőtti időkbe visszanyúló *szokás* (custom) és a hozzá kapcsolódó *ősi alkotmány* nyelve, az evilágban szerephez jutó isteni hatalom szerepét kifejező *gondviselés* (providence) és az azt kifejező *apokaliptika* nyelve, az antikvitás klasszikus politikájából örökölt, a mulandóság és változékonyság világát jelentő, a politikusi erényt próbára tevő *szerencse* (fortune) és a vele foglalkozó *klasszikus republikanizmus* nyelve. Hasonló módon igyekezett a kora-újkori magyar és skót politikai kultúra összehasonlítását elvégző disszertációjában tárgyalni Trencsényi Balázs⁵⁵ a különféle nemzetfogalmak jelenlétét, s mind elkülönítve, mind interakcióikban bemutatni a *választott nemzet* (elect nation), a *haza* (patria) és az *államérdek* (reason of the state) kategóriáinak szerepét a két politikai kultúra szereplőinek nemzeti tudatosságában.

Ha sikerült meggyőzően érvelnem amellezt, hogy a diszkurzív politikatudomány maga sem lehet meg a történeti szempont nélkül, s hogy a kora-újkori politikai diskurzus kutatásában felismert metaelméleti és módszertani belátások a 20. század végének korára is átvihetők, valami hasonlóra számíthatunk a rendszerváltás korának politikai időtapasztalatával kapcsolatban is. Esetleg éppen a nemzeti történelem, a reálpolitika, a szociologizálás és az etnokratikalizmus politikai nyelvei és a politikai közösség idejének általam javasolt fogalmi révén juthatunk közelebb annak megértéséhez is, miért úgy fogták fel az 1989-90 környéki változásokat a kor politikai szereplői, ahogy tették, s ebből miért azokat a következtetéseket vonták le, amiket levontak.

⁵⁴ Pocock 1975.

⁵⁵ Trencsényi 2004.

Hivatkozott irodalom

- Baker, Keith Michael (1990): *Inventing the French Revolution: essays on French political culture in the eighteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ball, Terence – Farr, James – Hanson, Russell L. (1989): *Political innovation and conceptual change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartlett, Frederic (1985 [1932]): *Az emlékezés* (ford. Pléh Csaba). Budapest: Gondolat.
- Becskeházi Attila – Kuczi Tibor (1992): *Valóság '70: Szociológia, ideológia, közbeszéd - Szociológia és társadalomdiskurzus*. Budapest: Scientia Humana.
- Bozóki András (2003): *Politikai pluralizmus Magyarországon 1987-2002*. Budapest: Századvég.
- Cseri Bogáta (2006): A Fidesz vereségdiskurzusa 2002-ben. in Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság: Diskurzív politológiai értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 41-54.
- Csigó, Péter (1998): A gazdasági stabilizációs diskurzus. *Szociológiai Szemle*. 3. sz. 121-151.
- Dijk, Teun A. van szerk. (1985): *Handbook of discourse analysis*. London – Orlando: Academic Press.
- Dijk, Teun A. van (1993): *Elite discourse and racism*. Newbury Park [Calif.]: SAGE.
- Dijk, Teun A. van (1998): *Ideology: a multidisciplinary approach*. London – Thousand Oaks [Calif.]: SAGE.
- Draskovich Zita: Politika transzcendencia: A Fidesz valóságértelmezése a 2002-es választási kampánytól a Szövetség megszületéséig. in Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság: Diskurzív politológiai értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 129-142.
- Fairclough, Norman (1989): *Language and power*. London – New York: Longman.
- Fairclough, Norman (1995a): *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London – New York: Longman.
- Fairclough, Norman (1995b): *Media discourse*. London – New York: E. Arnold.
- Fairclough, Norman (2000): *New Labour, new language?* New York: Routledge.
- Foucault, Michel (1999): *A szexualitás története* (ford. Ádám Péter). Budapest: Atlantisz.
- Foucault, Michel (2000): *A szavak és a dolgok: a társadalomtudományok archeológiája* (ford. Romhányi Török Gábor). Budapest: Osiris.
- Foucault, Michel (2001): *A tudás archeológiája* (ford. Perczel István). Budapest: Atlantisz.
- Franzon Zsófia – K. Horváth Zsolt (2002): A megsértett Magyarország: A Terror Háza mint tárgybemutató, emlékmű és politikai rítus. *Regio*. 4. sz. 303-347.
- Galló Béla (2007): Az áttörés még várat magára. *Magyar Tudomány*. 4. sz. 532-534.
- Glózer Rita (2007): *A civil társadalom diskurzusai: egy fogalom transzformációi a rendszerváltó évek értelmiségi közbeszédében*. Budapest: L'Harmattan. megjelenés előtt
- Guilhaumou, Jacques – Robin, Regine (1974): *Langages et idéologies. Le discours comme objet de l'histoire*. Paris, Éditions ouvrières.
- Guilhaumou, Jacques (1989): *La langue politique et la Révolution française: de l'événement à la raison linguistique*. Paris : Méridiens/Klincksieck.
- Guilhaumou, Jacques et al. (1994): *Discours et archive: expérimentations en analyse du discours*. Liege: Mardaga.
- Gyulai Attila (2006): A kormányzás változó értelmezése: A Fidesz kormányzati és ellenzéki pozícióban. in Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság: Diskurzív politológiai értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 55-74.
- Gyulai Attila (2007): Egy diskurzív stratégia értelmében felfogott igazságról és hazugságról. *Politikatudományi Szemle*. 2. sz. 105-124.
- Halbwachs, Maurice (1992 [1925]): *On collective memory* (trans. by Lewis L. Coser). Chicago: Chicago University Press.
- Hampsher-Monk, Iain – Tilmans, Karin- Vree Frank van (1998): *History of concepts: Comparative Perspectives*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Horkay-Hörcher Ferenc szerk. (1997): *A kora-modern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe: John Dunn, J. G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai*. Pécs: Tanulmány.
- Horváth Szilvia (2006): Politikai valóság a Heti Válaszban: Ellenfél- és identitáskonstrukciók a választások előtt. in Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság: Diszkurzív politológiai értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 161-182.
- Howarth, David (2000): *Discourse*. Buckingham Open University Press.
- Howarth, David R. - Norval, Aletta J. - Stavrakakis, Yannis, eds. (2000): *Discourse Theory and Political Analysis: identities, hegemonies and social change*. Manchester - New York: Manchester University Press - Marin's Press.
- Ihalainen, Pasi (2006): Between historical semantics and pragmatics: Reconstructing past political thought through conceptual history. *Journal of Historical Pragmatics*. Vol. 7. No. 1. 115–143.
- Jäger, Siegfried et al. (1998): *Der Spuk ist nicht vorbei: völkisch-nationalistische Ideologeme im öffentlichen Diskurs der Gegenwart*. Duisburg: DISS.
- Kiss Balázs (1997): Foucault, White és Bächtli-Kehasie a diskurzusokról. in Szabó Márton (szerk.) *Szövegvalóság: Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Budapest: Scientia Humana. 49-84.
- Kiss Balázs (2000): Michel Foucault diskurzuselmélete és a politika nyelvi vizsgálata. in Szabó Márton (szerk.): *Beszélő politika: A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Budapest: József Attila Műhely. 51-85.
- Kiss Lajos András (2007): *A politikai idegen konstrukciói. Gondolatok Szabó Márton könyvéről*. Politikatudományi Szemle. 3. sz. 163-174.
- Körösényi András – Enyedi Zsolt (2003): *Pártok és pártrendszerek*. Budapest: Osiris.
- Kurunmäki, Jussi (2000): Representation, Nation and Time: The Political Rhetoric of the 1866 Parliamentary Reform in Sweden. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Laclau, Ernesto - Mouffe, Chantal (1985): *Hegemony and Socialist Strategy*. London, Verso.
- Laclau, Ernesto, ed. (1990): *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto ed. (1994): *The Making of the Political Identities*. Oxford: Blackwell.
- Laclau, Ernesto (1996): *Emancipation(s)*. London: Verso.
- Lóránd Zsófia (2006): Nemi identitás és nemi szerep a Fidesz diskurzusában. in Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság: Diszkurzív politológiai értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 75-98.
- Lüsebrink, Hans-Jürgen – Reichardt, Rolf (1990): *Die Bastille: zur Symbolgeschichte von Herrschaft und Freiheit*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Lüsebrink, Hans-Jürgen - Rolf Reichardt et al. hrsg. (1997): *Kulturtransfer im Epochenbruch: Frankreich-Deutschland 1770 bis 1815*. Leipzig : Leipziger Universitätsverlag. 1997.
- Macdonell, Diane (1986): *Theories of Discourse: An Introduction*. New York – Oxford: Blackwell.
- Maingueneau, Dominique – Angermüller, Johannes (2007): Discourse Analysis in France: A Conversation. *FQS*. Vol 8. No. 2. <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/2-07/07-2-21-e.htm> Letöltve: 2007. augusztus 1.
- Málik József Zoltán (2006): *Analitikus társadalomelmélet: a racionális választások döntéseméleti és játékelméleti alapelvei*. Budapest: Magánkiadás.
- Martin, J. R. – Wodak, Ruth eds.(2003): *Re/reading the past: Critical and functional perspectives on time and value*. Amsterdam –Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Mottier, Veronique (2004 [2002]): Diskurzuselemzés és az identitás különbözőség politikája. (Fordította Szegedi Gábor.) *Politikatudományi Szemle*. 4. sz. 155-159.

- Mouffe, Chantal (1993): *The Return of the Political*. London: Verso.
- Mouffe, Chantal, ed. (1996): *Deconstruction and Pragmatism*. New York: Routledge.
- Norval, Aletta J. (2000): Trajectories of future research in discourse theory. In David Howart - Aletta J. Norval - Yannis Stavrakakis (eds.): *Discourse Theory and Political Analysis: identities, hegemonies and social change*. Manchester - New York: Manchester University Press. 219-236.
- Palonen, Emilia (2006): Fidesz-diskurzusz és Budapest: Határteremtés és térfoglalás. Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság*. Budapest: L'Harmattan. 13-39.
- Palonen, Kari (2003): *Quentin Skinner: History, Politics, Rhetoric*. Cambridge: Polity.
- Pál Gábor (2006a): Szövegváltozatok a Fideszre: Dr. Kende, A Viktor és a „fiúk”. in Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság: Diszkurzív politológiai értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 183-211.
- Pál Gábor – Szűcs Zoltán Gábor (2006): Egy metapolitikai diskurzusz: „Fidesz-Magyarország” a *Mozgó Világban*. in Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság: Diszkurzív politológiai értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 211-234.
- Pocock, John G. A (1957): *The Ancient Constitution and the Feudal Law: A Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press. 1957.
- Pocock, John G. A (1962): The Origins of the Study of the Past. A Comparative Approach. *Comparative Studies in Society and History*. Vol. 4. No. 2. 209-246.
- Pocock, John G. A (1973): Verbalizing a Political Act: Toward a Politics of Speech. *Political Theory*. Vol. 1. No. 1. 27-45
- Pocock, John G. A (1975): England. in Orest Ranum (ed.): *National consciousness, history, and political culture in early-modern Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 1975. pp. 95-116.
- Pocock, John G. A. (1981b): The Reconstruction of Discourse: Towards the Historiography of Political Thought. *Modern Language Notes*. Vol. 96. No. 5. 959-980.
- Pocock, John G. A (1981): Virtues, Rights, and Manners. A Model for Historians of Political Thought. *Political Theory*. Vol. 9. No. 3. 353-368.
- Pocock, John G. A (1985a): Introduction. The state of the art. In: *Virtue, Commerce, and History. Essays on political thought and history, chiefly in the eighteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press. 1-36.
- Pocock, John G. A. (1985b): *Virtue, Commerce, and History. Essays on political thought and history, chiefly in the eighteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pocock, John G. A (1987): The concept of a language and the *métier d'historien*: some considerations on practice, in: Anthony Pagden (ed.) *The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe* Cambridge – New York – Port Chester – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press. 19-38.
- Pocock, John G. A (1989 [1971]): *Politics, Language, and Time. Essays on political thought and history*. Chicago – New York: The University of Chicago Press.
- Pocock, John G. A (1999a): *Barbarism and Religion. Vol. I. The enlightenments of Edward Gibbon, 1737-1764*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pocock, John G. A (1999b): *Barbarism and Religion. Vol. II. Narratives of civil government*. Cambridge: Cambridge University Press
- Pocock, John G. A (2003): *Barbarism and Religion. Vol. III. The first decline and fall* Cambridge: Cambridge University Press 1999-2003.
- Pocock, John G. A (2003[1975]): *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and Atlantic Republican Tradition*. Princeton: Princeton University Press.
- Pocock, John G. A (2005): *Barbarism and Religion. Vol. IV: Barbarians, savages, and empires*. Cambridge: Cambridge University Press 1999-2003.

- Reichardt, Rolf et al. hrsg. (1985-): *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820*. München: Oldenbourg.
- Richter, Melvin (1995): *The history of political and social concepts: a critical introduction*. New York: Oxford University Press.
- Skinner, Quentin (2002a): *Visions of politics. Vol. I. Regarding Methods*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin (2002b): Moral ambiguity and the Renaissance art of eloquence. in *Visions of politics. Vol. II. Renaissance Virtues*. Cambridge: Cambridge University Press. 264-285.
- Skinner, Quentin (2002c): Hobbes on rhetoric and the construction of morality. in *Visions of politics. Vol. III. Hobbes and Civil Science*. Cambridge: Cambridge University Press. 87-141.
- Smith, Anna Marie (1998): *Laclau and Mouffe: The Radical Democratic Imaginary*. London: Routledge.
- Szabó Ildikó (2006): *Nemzeti tematika és politikai szocializáció: A kollektív önmeghatározások politikai befolyásolása Magyarországon 1867–2006*. MTA Doktori értekezés. Kézirat.
- Szabó Márton szerk. (1997): *Szövegvalóság: Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Budapest: Scientia Humana.
- Szabó Márton (1998a): *Politikai tudásméletek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szabó Márton (1998b): *Diszkurzív térben: Tanulmányok a politika nyelvéről és a politikai tudásról*. Budapest: Scientia Humana.
- Szabó Márton (1999): Publicisztikai politológia Magyarországon a kilencvenes években. *Politikatudományi Szemle*. 4. sz. 81-93.
- Szabó Márton (2000): *Beszélő politika: A diszkurzív politika teoretikus környezete*. Budapest: Józsefvárosi Műhely.
- Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt szerk. (2000): *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szabó Márton (2003): *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest: L'Harmattan.
- Szabó Márton (2006a): *Fideszvalóság: Diszkurzív politológiai értelmezések*. Budapest: L'Harmattan.
- Szabó Márton (2006b): *Politikai idegen*. Budapest: L'Harmattan.
- Szabó Márton ed. (2006c): On Politics: Rhetoric, Discourse, Concepts. *Working Papers of Political Science* (9) 2006/7.
- Szűcs Zoltán Gábor (2004): Szabó Márton: A diszkurzív politikatudomány alapjai: Elméletek és elemzések. Budapest: L'Harmattan, 2003 /Posztmodern politológiaiak./ *Budapesti Könyvszemle*, 3. sz. 278-281
- Szűcs Zoltán Gábor (2006a): Újkonzervatív forradalom. A nyelvi újítás mint diszkurzív stratégia az 1998-as kormányprogram vitájában. in Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság: Diszkurzív politológiai értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 99-128.
- Takáts József (1998): Magyar politikai beszédmódok a 19. század elején. A keret. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 5/6. szám. 668-686.
- Téglás János Vencel (2006): A Fidesz reflexív politikai profizmusa: A politika és a politikatudomány határdiskurzusa. in Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság: Diszkurzív politológiai értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 235-256.
- Torring, Jacob (1999): *New Theories of Discourse*. Oxford: Blackwell.
- Torring, Jacob (2004): Diskurzuselemzés és a Laclau-Mouffe-féle posztstrukturalizmus (ford. Szegedi Gábor). *Politikatudományi Szemle*. 4. sz. 149-154.
- Tóth Csaba – Török Gábor (2002): *Politika és kommunikáció : a magyar politikai napirend témái a 2002-es választások előtt*. Budapest: Századvég.

- Török Gábor (2005): *A politikai napirend : politika, média, közvélemény és az "agenda-setting" hatás.* Budapest: Akadémiai.
- Trencsényi Balázs (2004): *Early-modern Discourses of Nationhood: A Dissertation in History.* Presented to the Faculties of the Central European University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy. [manuscript]
- Trencsényi Balázs (2007): *A politika nyelvei: Eszmetörténeti tanulmányok.* Budapest: Argumentum.
- Tuck, Richard (1993): History of Political Thought. Peter Buke (ed.): *New Perspectives on Historical Writing.* University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania University Press. 183-205.
- Weiss, Gilbert – Wodak, Ruth szerk. (2003): *Critical discourse analysis: theory and interdisciplinarity.* Houndmills, Basingstoke, Hampshire – New York: Palgrave Macmillan.
- Wodak, Ruth ed. (1989): *Language, power, and ideology: studies in political discourse.* Amsterdam – Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co..
- Wodak, Ruth ed. (1997): *Gender and discourse.* London – Thousand Oaks [Calif.]: SAGE.
- Wodak, Ruth – Meyer, Michael eds. (2001): *Methods of critical discourse analysis.* London – Thousand Oaks [Calif.]: SAGE.
- Wodak, Ruth – Pelinka, Anton eds. (2002): *The Haider phenomenon in Austria.* New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers.